

РОЗДІЛ 6. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

THE PECULIARITIES OF ACCOUNT RECEIVABLE ACCOUNTING IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

УДК 657.36(477)«202»

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-18>**Бразілій Н.М.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку,
аналізу і оподаткування,
Черкаський державний технологічний
університет**Крот Ю.М.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку,
аналізу і оподаткування,
Черкаський державний технологічний
університет**Пастернак Я.П.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку,
аналізу і оподаткування,
Черкаський державний технологічний
університет**Braziliia Nataliia**

Cherkasy State Technological University

Krot Yuliya

Cherkasy State Technological University

Pasternak Yaroslava

Cherkasy State Technological University

В статті розглянуто особливості обліку розрахунків з дебіторами та встановлено, що дане питання є надзвичайно актуальним в сучасних умовах господарювання, особливо за наявності фінансової кризи, яка призводить до виникнення проблем не своєчасних платежів, сумнівних та безнадійних боргів. Визначено, що на розмір та структуру дебіторської заборгованості впливають зовнішні та внутрішні фактори, при чому найсуттєвіший вплив мають внутрішні фактори, зокрема, облікові та контрольні. Організація бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості починається з розроблення Наказу про облікову політику. Результати дослідження показали, що до Наказу доцільно включити три розділи: організаційний, технологічний, методичний в розрізі відповідних елементів кожного розділу. Встановлено, що бухгалтерський облік розрахунків з дебіторами здійснюється на всіх етапах життєвого циклу дебіторської заборгованості та охоплює всі етапи облікового процесу. З метою створення ефективної системи бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості та досягнення її оптимального рівня для кожного етапу та циклу розроблено відповідні завдання обліку.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, господарська діяльність, фактори впливу, облікова політика, життєвий цикл, етапи облікового процесу.

The article examines the accounting peculiarities of the payments with debtors and establishes that this issue is extremely relevant in modern economic conditions, especially in the presence of a financial crisis, which leads to problems of untimely payments, doubtful and bad debts. Considering the economic activity of the enterprise as a system that consists of defined economic processes such as supply, production, sale, it was determined that the occurrence of account receivable is an objective and natural phenomenon in the process of enterprise's economic activity. It is mostly typical for the supply process (according to payments for advances issued) and sales (according to payments with buyers, customers and other contractors). The size and the structure of account receivable are influenced by external and internal factors related to both, the general condition of the country's economy and the organization of the company's work. It was established that internal factors, in particular, accounting and control factors, have the most significant influence, since the amount of account receivable depends on the accounting and credit policy chosen by the enterprise, the practice of performing accounting and payment operations, the professionalism of accounting employees and properly organized form of control over payments with debtors. The organization of account receivable accounting begins with the development of the Order on accounting policy. The results of the study showed that it is advisable to include three sections in the Order: organizational, technological, methodical in terms of the relevant elements of each section that will contribute the formation of objective and relevant information about account receivable. It was established that the payments accounting with debtors covers all the stages of the accounting process (primary, current, summarizing) and takes place at all stages of the lifecycle of account receivable (formation, use, repayment). Appropriate accounting tasks have been developed in order to create an effective account receivable accounting system, to achieve its optimal level and ensure timely control and analysis of payment operations for each stage and cycle.

Key words: account receivable, economic activity, influencing factors, accounting policy, lifecycle, stages of the accounting process.

Постановка проблеми. Функціонування економіки України в сучасних умовах глобальної кризи, що виникла внаслідок розгортання повномасштабної війни росією та стала найбільшим викликом, з яким стикався сучасний бізнес в нашій країні, призвела до масштабних руйнувань та тимчасової окупації територій, зменшення кількості працюючих підприємств або їх банкрутства. В таких умовах дотримуватись розрахунково-платіжної дисципліни підприємствами досить складно, а іноді і взагалі неможливо, що призводить до падіння ділової активності, платоспроможності, ліквідності, і, як наслідок, гострої нестачі грошових коштів і накопичення дебіторської заборгованості. Дебіторська заборгованість є особливою складовою активів підприємства, а на її структуру та

питому вагу в складі активів мають значний вплив кредитна політика підприємства, галузь діяльності та загальноекономічна і політична ситуація, яка супроводжує діяльність підприємства. Особливості сучасної системи бухгалтерського обліку, в тому числі в частині обліку дебіторської заборгованості, полягають у її зосередженні на потреби керівництва в релевантній інформації для прийняття ефективних як поточних, так і стратегічних управлінських рішень. Отже, проблемні питання управління дебіторською заборгованістю, її обліку та контролю є надзвичайно актуальними в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань з теорії та методології обліку дебіторської заборгованості

зробили вітчизняні вчені: Бланк І.О., Білик М.Д., Бутинець Ф.Ф., Голов С.Ф., Городянська Л.В., Костирко Р.О., Костюченко В.М., Лігоненко Л.О., Мних Є.В., Нападівська Л.В., Осадчий Ю.І., Пушкар М.С., Савицька Г.В., Сопко В.В., Щирба М.Т. та ін. Проте деякі теоретичні, методичні та організаційні положення щодо обліку дебіторської заборгованості підприємств в сучасних умовах господарювання залишаються остаточно не вирішеними. Вивчення теоретичних розробок та практичної діяльності сучасних підприємств дало змогу окреслити коло недостатньо опрацьованих питань, зокрема, визначення впливу факторів на дебіторську заборгованість, формування облікової політики в частині обліку дебіторської заборгованості, організації обліку розрахунків з дебіторами є дискусійними і потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статі є дослідження особливостей бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості в сучасних умовах господарювання, виявленні існуючих проблемних питань та розробці способів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарська діяльність будь-якого підприємства незалежно від форми власності, розміру чи організаційно-правової структури – це складна, багатогранна система, яка складається з визначених етапів, а також взаємопов'язаних та безперервних господарських процесів – постачання, виробництво, реалізація, сукупність яких являє собою операційний цикл, або кругообіг капіталу. Виникнення дебіторської заборгованості є об'єктивним та природним явищем в процесі господарської діяльності підприємств, та найбільш характерне для процесу постачання (за розрахунками за авансами виданими) і реалізації (за розрахунками з покупцями, замовниками та іншими контрагентами) (рис. 1).

Згідно НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату, дебітори – юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству

певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [1]. Наявність дебіторської заборгованості зумовлена існуванням ризиків під час проведення розрахунків з контрагентами та пов'язано з принципом нарахування, сутність якого полягає в тому, що доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення незалежно від часу надходження або сплати грошових коштів (грошей) [2], отже, підприємство в момент відвантаження продукції, передачі послуг чи права власності на них незалежно від сплати відображає отримання доходу, а в разі відсутності оплати – одночасно і дебіторську заборгованість.

Величина та структура дебіторської заборгованості визначається переліком факторів, які можна поділити на зовнішні та внутрішні (рис. 2).

Зовнішні фактори впливу на дебіторську заборгованість пов'язані, в основному, із загальним станом економіки країни. Так, розмір дебіторської заборгованості може змінюватись в залежності від: спаду або підвищення рівня виробництва в країні або в галузі; наявності неплатежів та інфляційних процесів, особливо в кризових умовах; розробленої нормативної бази щодо можливості стягнення дебіторської заборгованості; насиченості ринку певним видом продукції та рівня попиту на продукцію.

Більший вплив на розмір та структуру дебіторської заборгованості мають внутрішні фактори, які безпосередньо пов'язані з організацією роботи підприємства, його формою власності та організаційно-правовою структурою. Так, величина дебіторської заборгованості може змінюватись в залежності від:

- сформованої облікової політики в частині організації обліку дебіторської заборгованості;
- обраної підприємством кредитної політики, яка передбачає встановлення періодів погашення заборгованості, термінів і умов надання кредитів, знижок, критеріїв платоспроможності клієнтів;
- використання видів та форм розрахунків, які гарантують оплату;

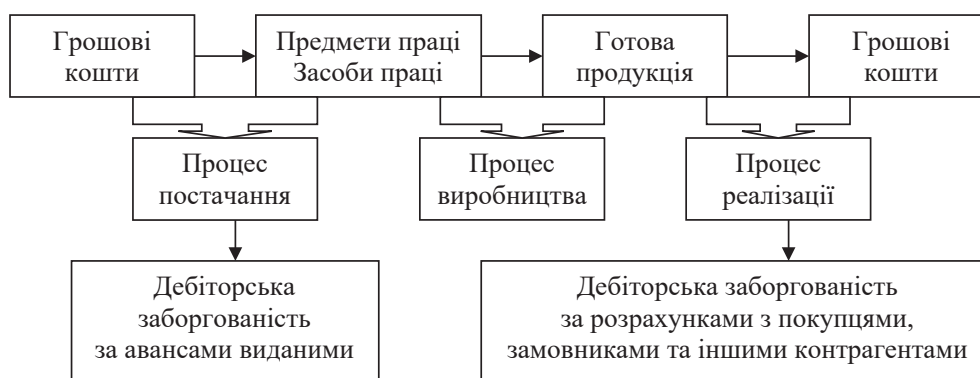

Рис. 1. Виникнення дебіторської заборгованості в процесі кругообігу капіталу

Джерело: сформовано авторами

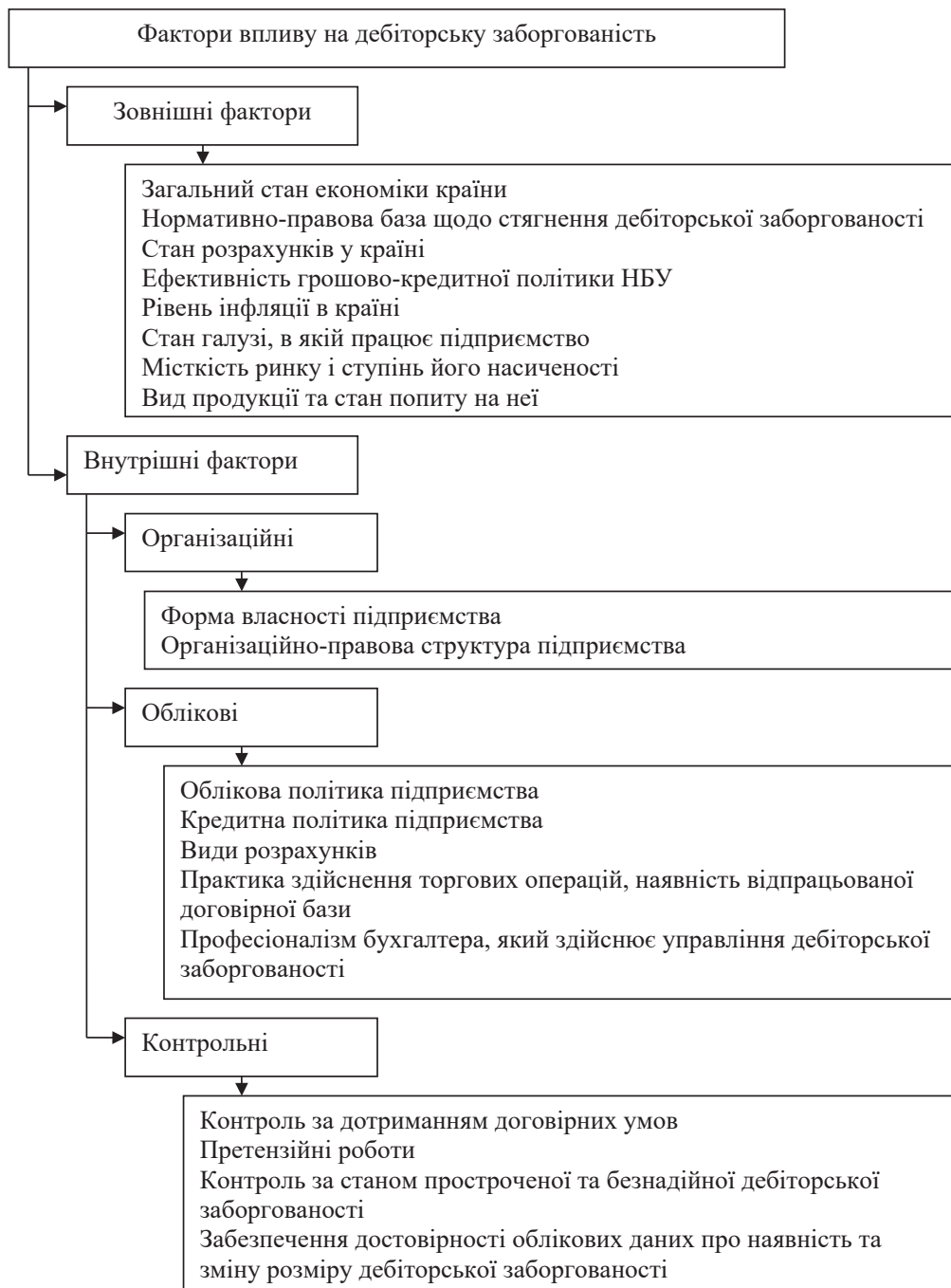

Рис. 2. Фактори впливу на дебіторську заборгованість

Джерело: сформовано авторами

– обраної підприємством форми контролю за: станом дебіторської заборгованості, в тому числі простроченої та безнадійної; дотриманням договірних умов та проведенням, за необхідності, претензійних робіт; посилення всіх можливих заходів щодо погашення дебіторської заборгованості.

Незалежно від причин виникнення, уникнути наявності дебіторської заборгованості неможливо, тому одним із найважливіших питань, яке повинен вирішувати бухгалтер в процесі управління, є оптимізація обсягів дебіторської заборгованості.

Важливою передумовою ефективного управління дебіторською заборгованістю, і, як наслідок, визначення і дотримання її оптимальних розмірів, є створення належного інформаційного забезпечення, яке формується в системі бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік як інформаційна база управління починається з розробки облікової політики, як механізму управління обліком, який здійснюють на основі вибору та розробки суб'єктом господарювання способів (варіантів), правил і процедур щодо організації та методики ведення

обліку, складання і подання звітності виходячи із загальноприйнятих принципів та із специфіки діяльності підприємства для отримання повної, об'єктивної, достовірної і неупередженої інформації з метою прийняття зацікавленими особами обґрунтованих управлінських рішень [3, с. 30].

Облікова політика надає можливість підприємствам використовувати власні методики обліку окремих операцій, щодо яких існують альтернативні варіанти. В частині організації обліку дебіторської заборгованості облікова політика повинна забезпечувати всі необхідні аспекти, пов'язані з управлінням дебіторської заборгованості від моменту її виникнення до погашення.

Документальне оформлення облікової політики підприємств реалізується у вигляді Наказу про облікову політику, який складається з трьох розділів: організаційний, технологічний, методичний. В таблиці 1 наведено елементи облікової політики в частині організації бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості в розрізі наведених роз-

ділів, які, на думку авторів, доцільно включати до Наказу, та їх альтернативні варіанти.

Грамотно розроблений Наказ про облікову політику підприємства має суттєвий вплив на ефективність організації всього облікового процесу, в тому числі і дебіторської заборгованості, адже від обґрунтованості, доцільності та деталізації процесу обліку дебіторської заборгованості залежить не лише ліквідність та платоспроможність підприємства, а і результати його діяльності. Включення до Наказу про облікову політику наведених в таблиці 1 елементів дасть змогу як формувати в обліку об'єктивну та релевантну інформацію щодо дебіторської заборгованості, так і здійснювати ефективне управління нею на всіх стадіях її руху.

Бухгалтерський облік розрахунків з дебіторами сприяє своєчасному та правильному відображенню інформації щодо наявності та руху дебіторської заборгованості, здійснюється на всіх стадіях її життєвого циклу: формування, використання, погашення, та охоплює всі етапи облікового про-

Таблиця 1

Складові елементи облікової політики в частині організації бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості

Елементи облікової політики	Альтернативні варіанти
Організаційний розділ	
Організація та оформлення договірних відносин	Створення структурного підрозділу або посади, до обов'язків яких буде включено організацію та оформлення договірних відносин, облік, реєстрацію та зберігання договорів
Склад і обсяг комерційної таємниці та порядок її захисту	Створення спеціальної комісії, яка буде визначати перелік інформації, віднесеної до складу комерційної таємниці, зокрема, це може бути інформація про умови договорів (угод, контрактів); про переговори; дані про ціну продажу; розміри наданих знижок
Розробка посадової інструкції бухгалтера щодо обліку розрахунків з дебіторами	Розробка посадової інструкції бухгалтера, до функцій якого входить облік дебіторської заборгованості
Технологічний розділ	
Форма ведення бухгалтерського обліку	Зазначається форма ведення бухгалтерського обліку (ручна чи комп'ютеризована), що визначає сукупність та послідовність використання облікових регістрів при відображенні процесу розрахунків з дебіторами
Організація документації і документообігу	Наводиться перелік операцій, які необхідно документувати щодо обліку розрахунків з дебіторами, перелік первинних документів, в тому числі розроблених підприємством самостійно, та порядок їх складання, графік документообігу щодо відображення інформації про дебіторську заборгованість, відомості аналітичного обліку за кожним дебітором
Організація, умови й строки зберігання документів та облікових регістрів	Встановлюється місце зберігання первинних документів та регістрів бухгалтерського обліку розрахунків з дебіторами, термін зберігання таких документів (не менше строку позовної давності)
Робочий план рахунків	Наводиться перелік синтетичних рахунків, субрахунків та аналітичних рахунків до них, необхідних для ведення бухгалтерського обліку розрахунків з дебіторами
Строки проведення інвентаризації дебіторської заборгованості	Вказується вимога щодо необхідності складання та затвердження щороку графіку проведення інвентаризації дебіторської заборгованості
Організація внутрішнього контролю розрахунків	Для підтвердження достовірності облікових та звітних даних про наявність та зміну розміру дебіторської заборгованості зазначається обов'язковість проведення внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами

Елементи облікової політики	Альтернативні варіанти
Методичний розділ	
Визнання та оцінка дебіторської заборгованості	Доцільно встановити критерії визнання дебіторської заборгованості згідно чинного законодавства; особливі умови визнання дебіторської заборгованості покупців та замовників (покупцеві передані ризики й вигоди, пов'язані з правом власності на даний актив; підприємство продавець не проводить надалі управління та контроль за реалізованим активом); визначитися з переліком пов'язаних сторін та методами оцінки доходу під час операцій з ними; передбачити додатково умови застосування оцінки заборгованості за справедливою вартістю
Класифікація дебіторської заборгованості	Відображаються класифікаційні групи дебіторської заборгованості за термінами непогашення (за останні 6 місяців чи за останні 3 роки)
Метод визначення величини резерву сумнівних боргів	Відображаються методи, способи і дата визначення величини резерву сумнівних боргів
Облік резерву сумнівних боргів для різних видів дебіторської заборгованості	Доцільно вказати, для яких видів дебіторської заборгованості буде нараховуватися резерв сумнівних боргів, зокрема: окремо для дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги та окремо для іншої поточної дебіторської заборгованості (по розрахунках за претензіями, з відшкодування матеріальних збитків тощо)
Методика визнання безнадійної дебіторської заборгованості.	Встановлюються критерії віднесення дебіторської заборгованості до безнадійної відповідно до чинного законодавства
Порядок списання безнадійної дебіторської заборгованості	Відображається порядок списання безнадійної дебіторської заборгованості за рахунок зменшення величини резерву сумнівних боргів або шляхом включення її вартості до складу інших операційних витрат
Заходи щодо прискорення процесу погашення дебіторської заборгованості	Зазначаються заходи, які можуть бути використані для прискорення процесу погашення дебіторської заборгованості, зокрема, рефінансування у вигляді: факторингу (поступка продавцем банку права одержання коштів за платіжними документами на продукцію); спонтанного фінансування (застосування спеціальних знижок для покупців за достроковий розрахунок); веденням обліку довгострокових або поточних векселів отриманих

Джерело: сформовано авторами на підставі [4; 5; 6]

Таблиця 2

Складові бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості

Стадії життєвого циклу дебіторської заборгованості	Завдання обліку дебіторської заборгованості	Етапи облікового процесу
Формування дебіторської заборгованості	Формування принципів кредитної політики по відношенню до потенційних дебіторів Визнання можливих сум фінансових коштів, які підприємство може інвестувати в дебіторську заборгованість Встановлення критеріїв визнання та оцінки дебіторської заборгованості Аналіз дебіторської заборгованості попередніх періодів	Первинний облік: – підписання договорів купівлі-продажу – документування господарських операцій щодо виникнення дебіторської заборгованості
Використання дебіторської заборгованості	Оцінка стану наявної дебіторської заборгованості Оцінка ефективності кредитної політики Розрахунок резерву сумнівних боргів Побудова ефективної системи контролю за рухом дебіторської заборгованості Аналіз дебіторської заборгованості по дебіторах, термінах її виникнення	Поточний облік: – відображення господарських операцій за розрахунками з дебіторами на підставі первинних документів на рахунках бухгалтерського обліку, в облікових регістрах
Погашення дебіторської заборгованості	Використання ефективних форм рефінансування Розробка методів та підходів щодо стягнення відстроченої та простроченої дебіторської заборгованості Списання безнадійної дебіторської заборгованості	Узагальнюючий облік: – розробка аналітичних таблиць з обліку розрахунків з дебіторами; – відображення залишків дебіторської заборгованості у фінансових звітах

Джерело: сформовано авторами на підставі [7]

цесу – первинний, поточний, узагальнюючий облік. На думку авторів, доцільно виокремити відповідні завдання, що виконуються обліковими працівниками, характерні для кожної стадії життєвого циклу дебіторської заборгованості та етапів облікового процесу (табл. 2).

Виконання наведених в таблиці 2 завдань сприятиме організації ефективної системи обліку дебіторської заборгованості, оптимізації її розмірів, упорядкуванню інформації щодо розрахунків з дебіторами, забезпеченню своєчасного контролю та аналізу розрахункових операцій, що призведе до прийняття раціональних управлінських рішень в частині управління дебіторською заборгованістю підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Підприємства, здійснюючи господарську діяльність, мають розрахунки з різними контрагентами, а терміни поставок і отримання грошових коштів, як правило, різняться в часі, тому наявність дебіторської заборгованості в цілому є звичайним та економічно виправданим явищем. Виникнення дебіторської заборгованості в процесі господарської діяльності підприємств найбільш характерне для процесу постачання і реалізації. На розмір та структуру дебіторської заборгованості мають вплив зовнішні та внутрішні фактори, пов'язані як із загальним станом економіки країни, так і з організацією роботи підприємства. Найсуттєвіший вплив на дебіторську заборгованість мають внутрішні фактори, зокрема, облікові та контрольні, оскільки її величина залежить від обраної підприємством облікової та кредитної політики, практики здійснення облікових та розрахункових операцій, професіоналізму облікових працівників, а також правильно організованої форми контролю за розрахунками з дебіторами.

Першим етапом організації бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості є розроблення Наказу про облікову політику, до складу якого доцільно включити три розділи: організаційний, технологічний, методичний в розрізі відповідних елементів кожного розділу, що сприятиме формуванню в обліку об'єктивної та релевантної інформації про дебіторську заборгованість.

Бухгалтерський облік розрахунків з дебіторами охоплює всі етапи облікового процесу (первинний, поточний, узагальнюючий) та здійснюється на всіх етапах життєвого циклу дебіторської заборгованості (формування, використання, погашення). При цьому повинні бути виконані відповідні завдання обліку, що дасть змогу досягти оптимального рівня дебіторської заборгованості, мінімізувати розміри сумнівних та безнадійних боргів, створити ефективну систему контролю та аналізу дебіторської заборгованості, і, як наслідок, раціонально використовувати фінансові ресурси та зміцнити фінансовий стан підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Міністерства фінансів від 08.10.1999 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (дата звернення: 04.08.2023).
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів від 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 04.08.2023).
3. Пушкар М.С., Щирба М.Т. Теорія і практика формування облікової політики: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2010. 260 с.
4. Бірюк О.Г. Організаційні, технологічні та методичні аспекти формування облікової політики підприємства щодо розрахунків з дебіторами. *Молодий вчений*. 2014. № 6 (09). С. 84–88.
5. Левченко З.М. Формування облікової політики підприємства щодо обліку дебіторської заборгованості. *Інфраструктура ринку*. 2018. Випуск 20. С. 274–277.
6. Жаворонок А.В., Григорович Н.І. Управління дебіторською заборгованістю. *Молодий вчений*. 2017. № 6 (46). С. 419–422.
7. Носенко І.Ю. Проблеми обліку та управління дебіторською заборгованістю. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 895–900.

REFERENCES:

1. National regulation (standard) of accounting 10 "Accounting Receivable", approved by the Order of the Ministry of Finance dated 10.08.1999. № 237. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (accessed 08 April 2023). (in Ukrainian)
2. National regulation (standard) of accounting 1 "General requirements for financial reporting", approved by the Order of the Ministry of Finance dated 02.07.2013. № 73. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (accessed 04 August 2023). (in Ukrainian)
3. Pushkar M.S., Shchyrb M.T. (2010) *Teoriya i praktyka formuvannya oblikovoyi polityky: monohrafiya* [Theory and practice of accounting policy formation: monograph]. Ternopil: Carte blanche, 260 p. (in Ukrainian)
4. Biryuk O.G. (2014) *Orhanizatsiyni, tekhnolohichni ta metodychni aspekty formuvannya oblikovoyi polityky pidpryyemstva shchodo rozrakhunkiv z debitoramy* [Organizational, technological and methodological aspects of the formation of the company's accounting policy regarding to payments with debtors]. *Molodyy vchenyy*, no. 6 (09), pp. 84–88. (in Ukrainian)
5. Levchenko Z.M. (2018) *Formuvannya oblikovoyi polityky pidpryyemstva shchodo obliku debitors'koyi zaborhovanosti* [Formation of the company's accounting policy regarding account receivable]. *Infrastruktura rynku*, no. 20, pp. 274–277. (in Ukrainian)
6. Zhavoronok A.V., Hryhorovych N.I. (2017) *Upravlinnya debitorskoyu zaborhovanistyu*. [Accounts receivable management]. *Molodyy vchenyy*, no. 6 (46), pp. 419–422. (in Ukrainian)
7. Nosenko I.Y. (2016) *Problemy obliku ta upravlinnya debitorskoyu zaborhovanistyu* [The problems of accounting and management of account receivable]. *Molodyy vchenyy*, no. 12.1 (40), pp. 895–900. (in Ukrainian)